

POARTA PRINCIPALĂ A BASILICII CASTRULUI DE LA POTAISSA

Cornelia Bărbulescu, Mihai Bărbulescu

Unul din spațiile esențiale – prin funcționalitate și, desigur, prin rezolvare arhitecturală – din clădirea comandamentului (*principia*) din castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa este basilica¹. Aceasta se află între curte și latura de vest a complexului (fig. 1). Dimensiunile basilicii sunt impresionante: lungime 69,60 m, lățimea 16,65-16,90 m. Fundația zidului estic, spre curte, este lată de 1,30-1,60 m și adâncă de 1,30 m. Partea inferioară a fundației este construită în tehnica *opus incertum*, peste care se aşează două așize din blocuri fasonate (*opus quadratum*). Aceste dimensiuni concordă cu încărcările foarte mari ale zidului, pe care l-am presupus a fi înalt, la streașină, de 11-12 m, dimensiuni propuse în funcție de înălțimile porticului adosat basilicii spre est și ale aripilor de nord și sud ale întregului complex. La castrul legionar de la Carnuntum, pornindu-se în reconstituire de la bazele de coloană cu diametrul de 95 cm, s-a apreciat² înălțimea acestui zid la cel puțin 11 m. Este însă foarte posibil ca înălțimea basilicii la streașină să fi fost chiar mai mare, 15-16 m. Basilica este uninavată, în ciuda lărgimii sale considerabile, care se apropie de 60 *pedes* (17,74 m). Totuși, constructorii militari au reușit să acopere acest spațiu fără sprijinul intermediar al unor pilaștri ori coloane. Vitruvius se lăuda că a reușit construirea unei nave centrale la basilica din Fanum cu o deschidere de 60 *pedes*³. La extremități se găseau două podiumuri – *tribunalia*. Din basilica se pătrundeau în latura apuseană a clădirii comandamentului, cu *aedes principiorum* în centru și celelalte încăperi servind de *officia*.

Descoperirea în basilica a unor fragmente arhitectonice, mai ales socluri mulurate (prima așiză a elevației zidurilor), a fragmentelor de statui de bronz aurit (probabil statui imperiale), a zecilor de fragmente de inscripții onorifice pentru împărați (mai ales din dinastia Severilor) dovedesc cu prinosință aspectul grandios al acestui spațiu. Intrările în basilica trebuiau să fie pe măsură.

Cercetările arheologice au dovedit că fundația zidului răsăritean al basilicii (spre curte) e continuă, dar este evident că existau mai multe străpungeri pentru intrări. În reconstituirea axonometrică a clădirii de comandament pe care am propus-o⁴ (fig. 2) am indicat trei asemenea intrări, dar numărul lor putea să fie altul, probabil totdeauna impar, astfel încât poarta centrală să

¹ M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 150-154.

² A. Hauser, în *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn*, VIII, 1884, p. 57.

³ Vitruvius, *De architectura*, V, 1,15; K. Ohr, în *Bonner Jahrbücher*, 175, 1975, p. 115-117.

⁴ M. Bărbulescu, *op.cit.*, p. 125, fig. 23.

fie mai mare. La castrul legionar de la Novaesium existau trei intrări⁵, la Burnum (potrivit cercetărilor arheologice) erau nouă intrări. Într-o veche gravură⁶ apar la Burnum ruinele a două porți laterale și ale porții centrale, mai mare (fig. 3). Observațiile arheologice făcute în timpul cercetărilor la basilica de la Potaissa par să indice existența unor intrări și sub porticele care flanțau aripile de nord și sud ale clădirii comandamentului, situație ce își găsește analogii în castrele de la Dura-Europos, Chesters și Lambaesis⁷.

În cercetările arheologice din anii 1987-1988 și în timpul lucrărilor de consolidare și restaurare din anul 2003 s-au descoperit trei blocuri cu câte o față decorată, care prin dimensiuni și formă provin cu certitudine de la arcele acestor porți, de la o singură poartă, ori de la porți diferite. Ele s-au descoperit împreună cu alte fragmente arhitectonice, risipite în *basilica*, lângă zidul estic al acesteia, deci lângă locul unde căzuseră, sau acolo unde au rămas după ce s-a încercat transportarea lor. Aceste fragmente arhitectonice reprezentă ceea ce a mai rămas pe loc în timpul când, în evul mediu și până în secolul al XIX-lea, locuitorii Turzii au cărat din ruinele castrului blocurile fasonate, fragmentele arhitectonice, țigle, cărămizi, tot ceea ce putea fi refolosit la construcțiile din oraș, transformând castrul într-o carieră de piatră la îndemână⁸. Unele blocuri foarte mari și foarte grele au fost abandonate, printre ele aflându-se și bolțarii care formează obiectul acestei cercetări.

1. Bolțar cu secțiune trapez isoscel (fig. 4a, 4b). Înălțime 91 cm, intradosul 43 cm, extradosul 57 cm, adâncimea 116 cm. Fața este decorată în patru registre curbate, care urmează linia arhivoltelor. Dinspre extrados spre intrados decorul este următorul: a) registru cu un decor greu definibil, asemănător cu un meandru nereușit și incomplet, combinat cu ove (?); b) registru decorat cu ove; c) torsadă (pe direcția stânga sus – dreapta jos); d) astragal (perle și piruete).

2. Bolțar cu secțiune trapez isoscel. Înălțime 89 cm, intradosul 44 cm, extradosul 57 cm, adâncimea 116 cm. Decorul este similar cu cel descris mai sus, cu singura deosebire că torsada este orientată invers (stânga jos – dreapta sus).

3. Bolțar cu secțiune trapez drept. Înălțimea 95 cm, intradosul 44 cm, extradosul 53 cm, adâncimea 116 cm. Decorul similar cu al bolțarului nr. 2.

Se observă la toți bolțarii că fața opusă celei decorate este foarte atent finisată. Este de presupus că fața decorată se afla spre curte, iar fața nedecorată spre basilica. Și intradosul este perfect finisat, acesta fiind vizibil în spațiul porții. Extradosul nu este finisat, pentru o mai bună aderență în zid. Așa se explică și diferențele de înălțime ale bolțarilor, de 1-2 cm. În privința

⁵ H. v. Petrikovits, *Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit*, Düsseldorf-Opladen, 1975, fig. 14-9.

⁶ Burnum I, Wien, 1979 (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission XIV), p. 12.

⁷ M. Bărbulescu, *op.cit.*, p. 150, n. 85-87.

⁸ Surprinzător, în timpul lucrărilor de consolidare și restaurare a “Casei principale” din Turda (sediul actualului Muzeu de Istorie), un edificiu din sec. XV-XVI, asemenea materiale refolosite au apărut în proporție mai mică decât ne-am fi așteptat. Există în fundație blocuri mari ecarisate care provin, cu multă probabilitate, din ruinele castrului.

adâncimii egale a celor trei bolțari – 116 cm, aceasta face dovada că provin de la aceeași poartă ori de la porți diferite dar care se aflau în același zid; adâncimea bolțarilor ne oferă grosimea zidului basilicii – 116 cm, ceea ce corespunde cu grosimea mai mare a fundației (130 – 160 cm). Este de menționat și că această grosime a zidului înseamnă în unități antice de măsură 4 pedes.

Forma bolțarului nr. 3 pare să indice că se afla plasat la nașterea arcului. Bolțarrii 1 și 2 provin din interiorul unui arc, cu precizarea că dacă sunt din același arc, atunci erau plasați de o parte și de alta a cheii de arc, deoarece torsada este orientată diferit. Dimensiunile și decorul asemănător justifică reconstituirea unui arc cu intradosul și extradosul paralele. O astfel de rezolvare tehnică presupune o discontinuitate între apareaiajul peretelui și bolțarrii arcului. Situația că extradosurile celor trei bolțari au o geometrie neregulată spre deosebire de celelalte cinci fețe perfect prelucrate, ar putea justifica un zid în tehnica *opus incertum* cel puțin deasupra nașterii arcului, după cum și tehnica *opus quadratum* ar fi plauzibilă, îmbinarea între arc și perete necesitând rosturi cu grosimi variabile, de adaptare (fig. 5).

Fiecare dintre bolțarrii arcului în plin cintru sunt solicitați doar la compresiune, transmiterea încărcării de la un element la celălalt fiind perpendiculară pe suprafața rostului, care are astfel direcție radială.

Presupunând bolțarrii egali, delimitați de planuri radiale, se poate deduce prin calcule de geometrie plană și trigonometrice raza cercului de trasare a intradosului, cu alte cuvinte se reconstituie deschiderea arcului, săgeata și numărul bolțarilor ce-l constituiau.

Dacă reducem fața bolțarului la un trapez isoscel cu bazele $a = 44$ și $b = 57$ cm, iar înălțimea $i = 90$ cm, se poate afla trigonometric mărimea unghiului între latura radială și înălțimea trapezului (fig. 6). În triunghiul ABC

$$\frac{b}{2} - \frac{a}{2} = 6,5$$

$$\text{cu } \alpha \text{ în A, } \operatorname{tg} \alpha = \frac{\frac{b}{2} - \frac{a}{2}}{i} = \frac{6,5}{90} = 0,07222$$

ceea ce corespunde unui unghi $\alpha = 4^{\circ}7'30''$. Unghiul la centru pentru coarda a (latura de intrados a bolțarului curent) este dublul unghiului α , deci $8^{\circ}15'$. Cunoscând acest unghi și lungimea coardei corespunzătoare, se află raza cercului r , respectiv deschiderea arcului. În triunghiul OAR cu unghiul α în O

$$\sin \alpha = \frac{a}{2r}; r = \frac{a}{2 \sin \alpha} = \frac{44}{2 \sin 8^{\circ}15'} = 305,76 \text{ cm.}$$

Deschiderea arcului este deci 611,52 cm, ceea ce corespunde cu aproximativ 21 pedes (621 cm).

Numărul de boltări necesari acestei deschideri era, probabil, 21, boltăru central fiind de dimensiuni ceva mai mari. Deci cele două părți ale arcului de câte 10 boltări erau prinse cu al 21-lea, cheia de arc. Plecând de la dimensiunile a trei boltări (doi din câmp și unul la naștere) se poate, desigur, afla ordinul de mărime al deschiderii arcului pentru o reconstituire ipotetică, totul cu o marjă de eroare în jur de 10 cm, explicabilă: mici variații dimensionale ale pieselor la vremea construcției, schimbări dimensionale datorită eroziunii pietrelor, aproximări ale calculului matematic.

Deschiderea de 6,11 m indică, probabil, poarta centrală de acces în basilica, mai mare decât celelalte. "Arcul de triumf" de la intrarea în curtea comandamentului avea poarta centrală largă de 7,60 m, flancată de porți laterale largi de 3 m, respectiv de 3,30 m⁹. Spre comparație, *quadrifrons*-ul de la Lambaesis are pe fațada nordică trei intrări, din care cea centrală este largă de 7,08 m și înaltă de 7,70 m¹⁰.

The main gate from the basilica of the fortress at Potaissa (summary)

The archaeological researches at the fortress of the V-th legion Macedonica from Potaissa revealed the building of the headquarters (*principia*) and in the *basilica* several archstones. These are from the round arches of the entrance gates of the basilica from the inner yard of the building. The dimensions of the archstones prove that the wall of the basilica was 4 *pedes* wide. Calculations permitted the reconstruction of a gate having an opening of 611,52 cm (21 *pedes*), the arch having 20 archstones and a keystone.

⁹ M. Bărbulescu, *op.cit.*, p. 130-131.

¹⁰ Fr. Rakob, S. Storz, în *MDAI(R)*, 81, 2, 1974, fig. 9, pl. 135,2. Pentru alte construcții de tip *groma* a se vedea T. Sarnowski, în *Novae. Studies and Materials*, I, Poznan, 1995, p. 37-40.

Poarta principală a basilicii castrului de la Potaissa

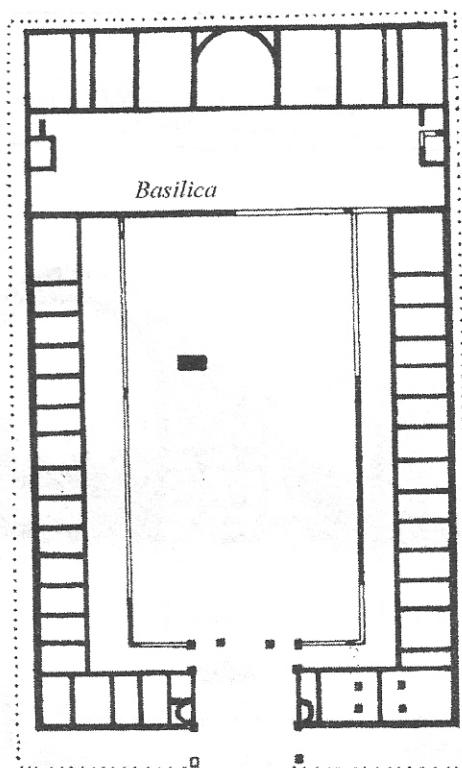

Fig. 1

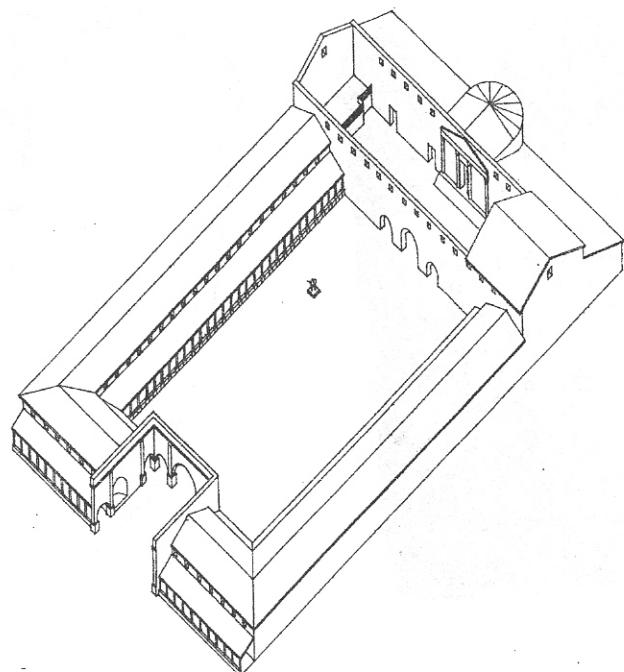

Fig. 2

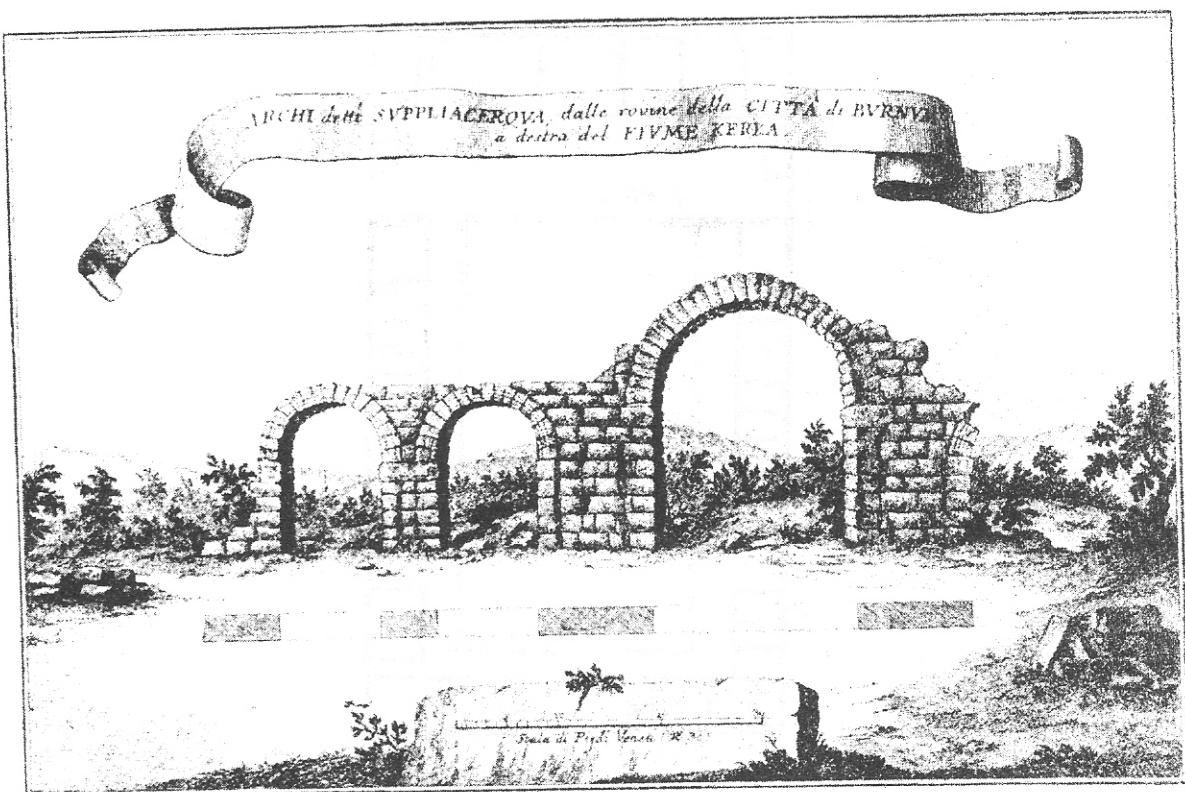

Fig. 3

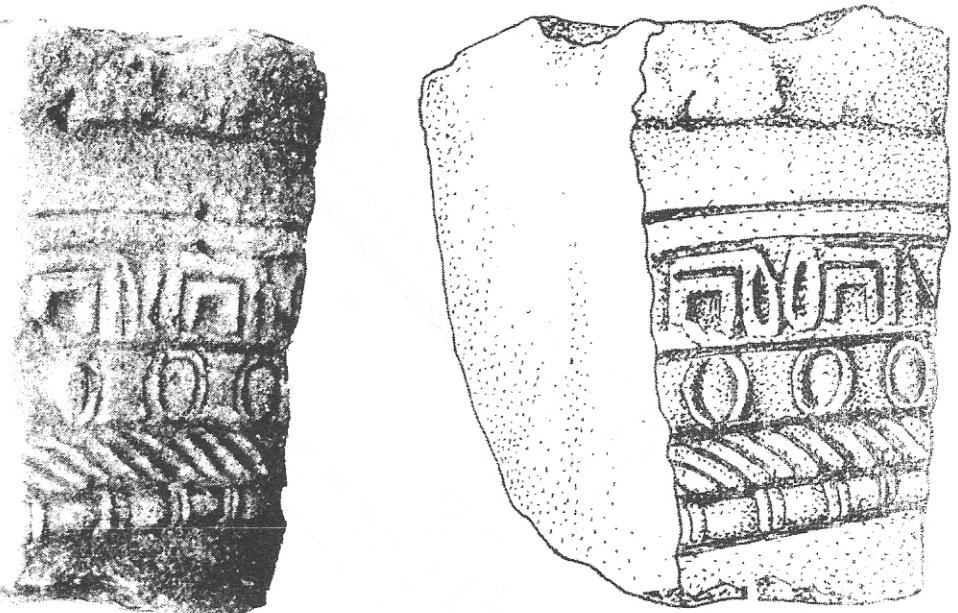

Fig. 4a

Fig. 4b

Poarta principală a basilicii castrului de la Potaissa

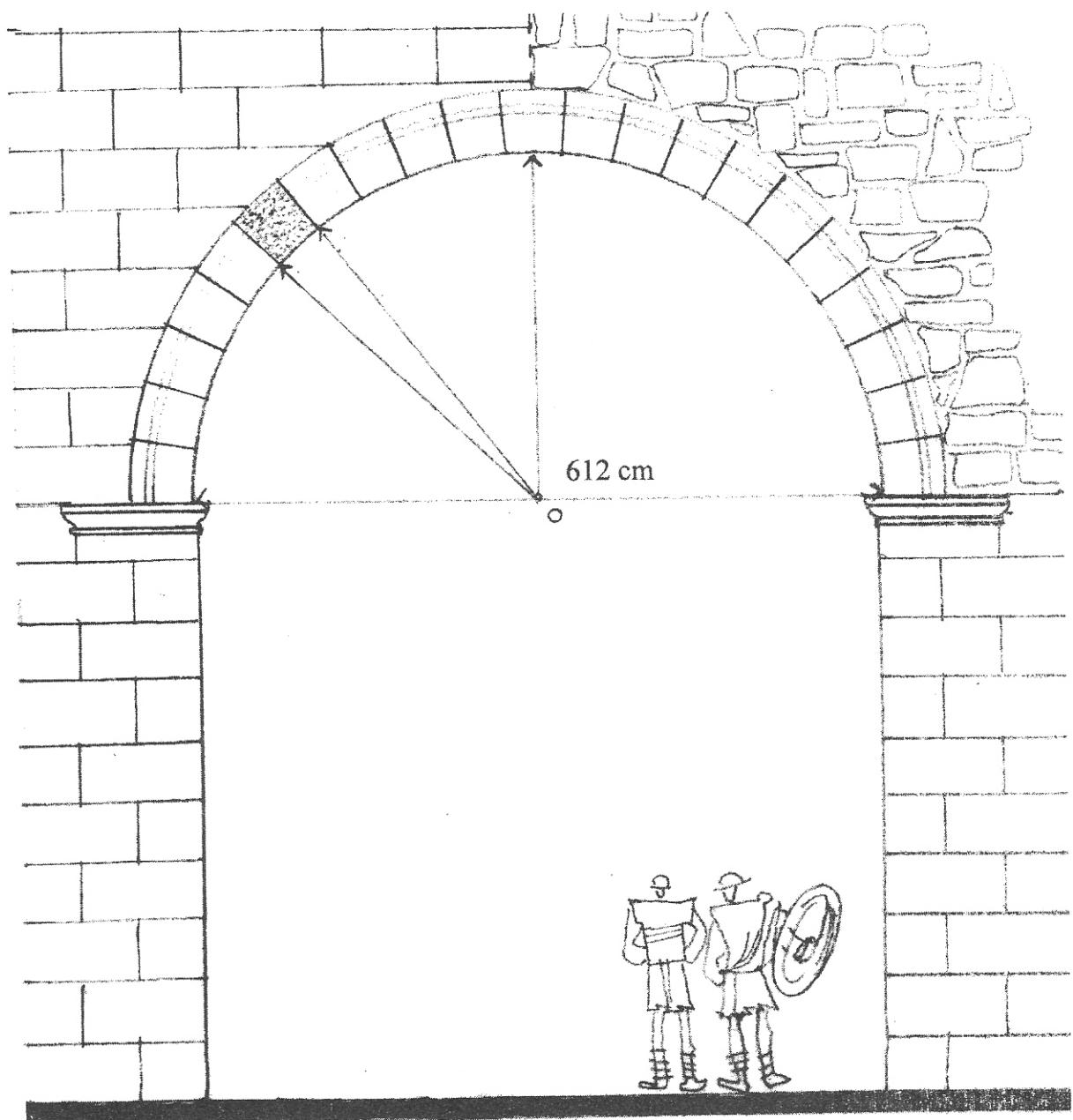

Fig. 5

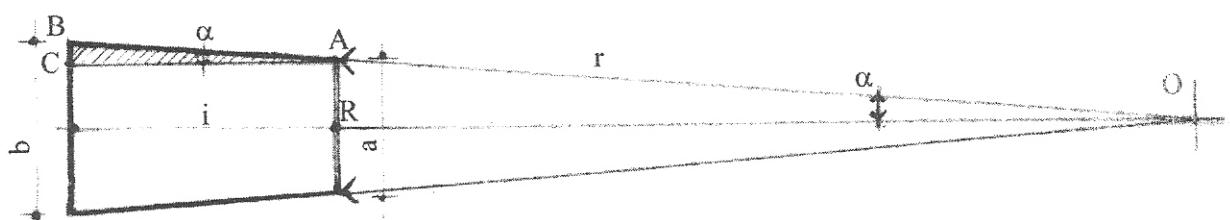

Fig. 6